

УДК 316.33:32

А.Ю. ІГРУШКО

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовано основні характеристики політичної соціалізації як соціального процесу. Обґрунтовано значення вивчення процесу політичної соціалізації в межах соціологічної науки. Визначено роль політичної соціалізації в суспільно-політичних процесах сьогодення.

Ключові слова: політика, політична соціалізація, соціальна адаптація, соціальні практики, соціальний процес.

Аналіз наукового досвіду вивчення проблеми політичної соціалізації дає змогу зробити висновок, що феномен політичної соціалізації на сьогодні розглядається, передусім, у рамках політології. Деякі дослідження здійснені представниками психології та педагогіки. Недостатньо широкий обсяг наукових досягнень вивчення політичної соціалізації серед соціологів. Це, насамперед, стосується нашої країни, адже наукові розробки з обраної тематики проводяться здебільшого в руслі міждисциплінарних досліджень.

Серед наукових досліджень політичної соціалізації в межах політології можна звернути увагу на праці таких російських та українських учених, як: Н.Ф. Гедакова, В.О. Корнієнко, С.В. Кузіна, О.Ю. Кудрявцев, Я.В. Подолян, Н.В. Пробийголова, Є.Н. Степанова, А.А. Темер'ян та ін. Серед вітчизняних психологів, які аналізують проблему політичної соціалізації особистості, необхідно назвати Г.М. Андрєєву, Т.П. Поснову, Н.М. Дмитрієву, А.А. Карманова. Вагомий внесок у розкриття проблеми політичної соціалізації зробила російський політичний психолог Є.Б. Шестопап. З позиції педагогіки проблеми соціалізації розглядав І.І. Курліщук. Велике значення для вивчення проблеми політичної соціалізації в рамках соціології мають праці російських учених Н.А. Головіна, Н.А. Меншикової.

Обмежена кількість у вітчизняних соціологічних дослідженнях праць, присвячених проблемі політичної соціалізації, зумовлює необхідність розкрити її як соціальний процес та обґрунтувати доречність вивчення політичної соціалізації на засадах соціологічної науки.

Мета статті – розкрити основні характеристики та компоненти політичної соціалізації як предмета соціологічного дослідження.

Згідно із соціологічним словником, “соціалізація – це процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування індивіда в цьому суспільстві”. І далі: “Соціалізація включає в себе всі процеси прилу-

чення до культури, комунікації та навчання, за допомогою яких людина набуває соціальної природи та здатності брати участь у соціальному житті” [3, с. 430].

Таким чином, політична соціалізація з погляду соціології розуміється, передусім, як засвоєння психологічних механізмів, соціально-політичних норм та цінностей, засвоєння та застосування зразків політичної поведінки, унаслідок чого особистість стає спроможною брати участь у соціально-політичних процесах.

Визначення політичної соціалізації насамперед як соціального процесу передбачає звернення уваги на форми та механізми формування суспільно-політичної свідомості безпосередньо через взаємодію із соціальним середовищем, залучення до реалізації суспільно-політичних відносин у процесі взаємодії із соціальними інститутами, суспільно-політичними групами та агентами соціалізації.

Соціологія як суспільна наука вивчає загальні та специфічні закони й закономірності розвитку та функціонування певних соціетальних систем, механізми дії й форми прояву цих законів у діяльності особистості, соціальних груп, класів, народів [3, с. 434]. Тобто до переліку завдань науки входить вивчення діяльності людей, впливу цієї діяльності на розвиток суспільства та навпаки. Аналіз усіх аспектів соціальної реальності має на меті подальше прогнозування розвитку сукупності компонентів суспільства й можливість управління суспільними перетвореннями та трансформації соціальних інститутів.

Отже, вивчення процесу політичної соціалізації з позиції соціології передбачає розгляд цього феномену на рівні всієї соціальної системи, або соціального простору. Формування та перетворення соціального простору зумовлено соціальними позиціями індивідів у ньому та сукупності його практик, або, згідно з визначенням П. Бурдьє, діалектикою позицій та диспозицій, що відображають подвійність соціальних структур” [2].

Іншими словами, соціологія вивчає політичну соціалізацію в рамках її взаємовпливу з усіма соціальними інститутами, що передбачає не тільки аналіз впливу інститутів суспільства на процес політичної соціалізації, а, насамперед, роль політичної соціалізації в становленні та розвитку соціальної системи, у функціонуванні всієї сукупності соціальних інститутів.

У рамках соціологічного підходу враховуються відносини в процесі соціалізації особистості, соціальних груп та всіх суб’єктів соціальної системи в цілому, а також відносини суспільства та його компонентів із суб’єктами політики.

Таким чином, можна сказати, що однією з характерних особливостей вивчення політичної соціалізації як соціального процесу є вивчення її на масовому рівні, що включає суспільство в цілому, всі його елементи та функціонування соціальних інститутів як провідних чинників процесу політичної соціалізації.

Соціалізація як соціальний процес є найбільш значущим фактором функціонування суспільної системи, гарантом стабільного розвитку соціуму.

З позиції політичної соціалізації особистості в соціології цей процес варто розглядати, насамперед, як формування члена суспільства, соціальної групи, що, у свою чергу, виступають агентами та інститутами політичної соціалізації. У взаємозв'язку із соціальними групами індивід набуває певного соціального статусу, формує систему соціально-політичних установок та ціннісних орієнтацій й виконує певну систему соціальних ролей, для виконання яких упродовж процесу політичної соціалізації формуються певні особистісні риси та якості.

Крім того, особистість розглядається як суб'єкт політичної соціалізації, який має можливість самостійно координувати реалізацію процесу соціалізації, формувати власну точку зору на соціально-політичні процеси суспільства, обґрунтовувати власне ставлення до реалій суспільно-політичного життя країни, займати активну позицію щодо розвитку громадянського суспільства та соціальної держави.

У той час, як соціальні практики агентів зумовлені соціальними структурами, соціальні структури трансформуються під впливом практик. Це передбачає концепція подвійного структурування П. Бурдьє [2]. Однак варто мати на увазі, що здійснення практик відбувається в обмежених рамках об'єктивних структур, або соціальних відносин, які особистість може змінювати.

Сукупність суспільних відносин ґрунтується на соціальних потребах та суспільно-політичних інтересах усіх суб'єктів соціуму. У свою чергу, суспільно-політичні інтереси суспільства відображаються в системі політичних установок, ідеалів, норм та цінностей особистості, які формуються, насамперед, у процесі політичної соціалізації.

Ціннісні орієнтації є базовим компонентом, що визначає основні суспільно-політичні орієнтації особистості, характеризують загальну оцінку навколишньої дійсності та являють собою мотиваційну основу соціальної та політичної діяльності особистості. Сформовані в процесі політичної соціалізації ціннісні орієнтації виступають показником соціально-політичного становлення особистості, що виражає характер політичних практик, визначають засоби досягнення інтересів, а також виражають загальний рівень соціально-політичної свідомості суспільства. У цьому сенсі ціннісні орієнтації безпосередньо пов'язані із соціально-політичними нормами, в рамках яких може здійснюватися реалізація суспільно-політичних відносин та індивідуальних практик.

На нашу думку, соціальні норми виступають певними стандартами діяльності, що визначають межі реалізації соціальних практик і суспільних відносин відповідно до ціннісних орієнтацій суспільства та являють собою основу соціального контролю та регуляції функціонування соціальних інститутів.

Таким чином, соціальні норми, засвоєні в процесі політичної соціалізації, визначають структуру політичних практик, водночас можливість упровадження та трансформації соціальних норм може бути розглянута як критерій суспільного розвитку й формування громадянського суспільства.

Не менш важливим компонентом політичної соціалізації особистості є статусно-рольова структура особистості.

Політичний статус розкриває певну політичну роль особистості в соціально-політичній системі, що відповідає соціальному статусу особистості в цій системі. Соціальний статус зумовлює формування політичної свідомості або, в разі протистояння соціального статусу та статусних характеристик, призводить до радикальної політичної переорієнтації. Соціально-політичний статус характеризує особливості політичної поведінки та реалізації політичної діяльності особистості, підкреслює його власну громадянську позицію.

Згідно із цим визначенням, як зауважує І. Конода, політична соціалізація не тільки дає змогу формувати політичні установки та форми поведінки, а й спонукає відчувати себе частиною певного суспільства [3, с. 32–34]. Крім того, автор звертає увагу на те, що в рамках політичної соціалізації здійснюється перехід від індивідуального до суспільного, запускається ланцюг процесів, що визначає розвиток суспільства – ідентифікацію, інтеграцію, інституціалізацію, що передбачає процес, у ході якого соціальні практики стають досить регулярними та довготривалими, що приводить до виникнення нових соціальних інститутів і нових соціальних організацій [6, с. 218].

Координація та закріплення суспільством певних політичних цінностей, формування зразків політичної поведінки й системи суспільних відносин визначає необхідні для політичної системи особливості суспільно-політичної активності: участі особистості в політичних процесах, реалізації особистісних та колективних інтересів, контролю за прийняттям та реалізацією політичних рішень, відстоювання громадянських позицій. Цей процес відображає систему відносин компонентів суспільства, уряду та різноманітних соціальних угруповань.

Як будь-яке соціальне явище, процес політичної соціалізації має свої часові та просторові характеристики.

Треба зазначити, що більшість досліджень спрямовані на вивчення політичної соціалізації серед молоді. Проте останнім часом серед вітчизняних та зарубіжних дослідників переважає думка про те, що процес соціалізації має неперервний характер та здійснюється протягом усього життєвого циклу людини. На нашу думку, цей висновок найбільше доводить особливості політичної соціалізації періоду суспільних трансформацій, де до процесу політичної соціалізації долучаються представники всіх поколінь та суспільства в цілому.

Відомий соціолог Т. Парсонс виокремлював у процесі соціалізації два етапи: соціальної адаптації та інтеріоризації [4].

У процесі соціальної адаптації відбувається залучення особистості до соціального середовища, що реалізується пристосуванням до соціальних умов, сукупності цінностей та норм, характерних для цього соціального середовища, певних соціальних ролей.

Процес соціальної адаптації відбувається, передусім, у дитинстві та юнацькому віці. На цьому етапі процес політичної соціалізації відбуваєть-

ся під впливом сім'ї, освіти та виховання. Саме через взаємодію з первинними соціальними інститутами й агентами соціалізації здійснюється набуття базових суспільно-політичних ціннісних орієнтацій, формування певного ставлення до суспільно-політичних явищ, оволодіння нормами соціального буття, відбуваються процеси індивідуалізації та інтеграції.

Процес інтеріоризації передбачає перетворення норм, цінностей суспільства до внутрішніх правил поведінки особистості, що дає змогу формувати ціннісні орієнтації особистості, які спроможні розвивати властивості індивіда як суб'єкта суспільно-політичної діяльності. Цей процес реалізується в більш дорослий період становлення особистості у взаємодії із суспільними інститутами, як-от: освітою, трудовими відносинами, засобами масової інформації тощо.

Взагалі наголосимо на тому, що періодизацію процесу політичної соціалізації можна характеризувати особливостями засвоєння політичних ролей, розвитком суспільно-політичної свідомості, формуванням активної позиції та власної участі в реалізації політичних рішень і розвитку соціально-політичної системи суспільства, усвідомленням власного значення у формуванні громадянського суспільства.

Реалізація політичних практик відбувається в процесі інтеріоризації та відображається в політичній діяльності, яка безпосередньо пов'язана зі спільним життям людей, має суспільний характер та є складовою суспільних відносин, що має величезний вплив на розвиток і характер цих відносин.

Політична діяльність спрямована на реалізацію владних інтересів, упровадження певних цінностей, як наслідок – вона є фундаментом становлення політичних рухів, організації політичних партій, упровадження певних ідеологічних позицій та суспільних орієнтацій.

Політика як форма суспільної діяльності залежно від чисельності соціальних зв'язків (інтерацій) реалізується на індивідуальному, груповому, інституціональному та загальносоціальному рівні й виражається в різноманітних формах суспільних відносин та індивідуальних практик. Тим самим політика як сфера діяльності визначає функціонування всіх політичних інститутів та соціального середовища в цілому.

З огляду на аналіз періодизації процесу соціалізації постає питання щодо загального часу перебігу процесу соціалізації та критеріїв соціологізованості як результату цього процесу.

Ґрунтуючись на думці про безперервний процес політичної соціалізації, ми вважаємо, що рівень соціалізованості особистості не може мати статичного та остаточного характеру. У сучасному суспільстві, що характеризується постійними тенденціями суспільних перетворень та соціально-політичних трансформацій як на світовому, так і на державному рівні, формування особистості впродовж усього життя перебуває під впливом соціально-політичних змін, що може привести до висновку про постійну ресоціалізацію індивіда. Вагомим фактором зміни перебігу політичної соціалізації виступають соціальні інститути, що змінюються в процесі розвитку

людини та мають різне відношення до суспільно-політичних процесів та політичних ідеологій.

У рамках соціології політична соціалізація розглядається в аспекті реальних потреб суспільного розвитку та функціонування всіх його компонентів. Соціально-політичні цінності зумовлюють інтереси суспільства, що визначають характер реалізації політичних практик, організацію та спрямованість функцій соціальних інститутів і організацій. У свою чергу, соціальні норми організують та регулюють сукупність соціально-політичних відносин, діяльність політичних і соціальних інститутів, індивідуальних та групових практик.

У процесі політичної соціалізації особистість набуває здатності формувати свою власну позицію щодо суспільно-політичних процесів, можливість самостійно оцінювати політичні дії та процеси, спроможності до зворотної соціалізації, певної зміни усталених політичних цінностей та ідеалів. Ефективність політичної соціалізації особистості характеризується рівнем політичної культури, сформованим комплексом соціально-політичних цінностей, визначенням сукупності політичних інтересів і системи політичних мотивацій, формами політичної участі та усталеним набором політичних практик, здатністю свідомо оцінювати політичні події та впливати на розвиток суспільно-політичних процесів, формувати й захищати свою громадянську позицію.

Слід зауважити, що процес політичної соціалізації, зокрема, постає як механізм регуляції та організації соціальної системи. Т. Парсонс в організації суспільної системи відокремлює три основні групи проблем, пов'язаних з процесом соціальної інтеграції: інтеграцію соціальної та особистісної системи, інтеграцію елементів системи й інтеграцію соціальної системи з культурними зразками. Ефективний розвиток цього процесу зумовлює організацію задоволення особистісних потреб. Оптимальне функціонування соціальних систем зумовлюється відповідністю ціннісних орієнтацій особистості та зовнішнім соціальним очікуванням. Провідний фактор розвитку соціальної інтеграції, на думку вченого, – це процес інституціалізації, під час якого відбувається становлення стійких форм взаємодії, або соціальних інститутів.

Механізм організації соціальної системи розкриває сукупність соціальних практик, що являють собою усталені стандарти поведінки соціуму, які ґрунтуються на системі загальних цінностей, інтересів, мотивів дій соціальних суб'єктів.

Тобто становлення особистості як суб'єкта політичного процесу дає змогу впливати на розвиток політичної свідомості суспільства та становлення в Україні громадянського суспільства, здатного регулювати й контролювати діяльність усіх соціально-політичних інститутів, брати участь у вирішенні суспільно значущих проблем, які завжди пов'язані з політикою. Тобто за допомогою політичної соціалізації індивід повинен стати спроможним на активні соціальні дії щодо захисту своїх прав як суб'єкта соціальної системи, розглядати себе як суб'єкта суспільних перетворень.

Висновки. Таким чином, процес політичної соціалізації являє собою один з провідних факторів, що впливають на розвиток суспільної свідомості та разом з тим характер розвитку соціально-політичного стану суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н.А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 2005. – 576 с. – (Серия “Gallicinium”).
2. Бурдьє П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Конода И. Политическая социализация в современном Российском обществе / И. Конода // Власть. – № 4. – 2007. – С. 32–34.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.
5. Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев ; уч. секр. О.Е. Чернощек. – М. : Норма, 2008. – 608 с.
6. Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж.Д. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.

Стаття надійшла до редакції 4 вересня 2012 р.

Игрушко А.Ю. Политическая социализация как социальный процесс

В статье анализируются основные характеристики политической социализации как социального процесса. Обосновывается значение изучения процесса политической социализации в рамках социологической науки. Определяется роль политической социализации в современных социально-политических процессах.

Ключевые слова: *политика, политическая социализация, социальная адаптация, социальные практики, социальный процесс.*

Igrushko A. Political socialization as a social process

The article analyzes the main characteristics of political socialization as a social process. Also, article substantiates the importance of studying the process of political socialization within the social science and defines the role of political socialization in the present socio-political processes.

Key words: *politics, political socialization, social adaptation, social practices, social process.*